

**CHOCHANA BOUKHOVZA, ΗΚ: ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ
ΧΑΜΕΝΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ. ΕΝΑ ΕΒΡΑΙΟΠΟΥΛΟ ΣΤΗ ΔΙΝΗ ΤΟΥ Β'
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ. ΑΦΗΓΗΜΑ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΓΙΩΡΓΟΣ
ΞΕΝΑΡΙΟΣ, ΑΘΗΝΑ, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΕΡΕΩΜΑ, 2016**

Αννα Μαχαιρά, Λάμπρος Φλιτούρης

Η ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Η Σοσάνα Μπουχόμπζα είναι γαλλοϊσραηλινή συγγραφέας, γεννημένη στο Σφαξ της Τυνησίας. Αφού έζησε κάποια χρόνια στο Ισραήλ, όπου έκανε και τις σπουδές της στα μαθηματικά, εγκαταστάθηκε κατόπιν στο Παρίσι και αφοσιώθηκε στη συγγραφή μυθιστορημάτων και σεναρίων για ντοκυμαντέρ. Μεταξύ αυτών ευρύτερα γνωστό είναι το ντοκυμαντέρ, *Οι μικροί ήρωες του γκέτο της Βαρσοβίας* (2014).

Τα έργα για την τύχη των Εβραίων της Ευρώπης κατά τις δεκαετίες του 1930 και 1940 είναι πολλά: άλλα ιστορικά, άλλα τεκμηρίωσης (ντοκουμέντα), άλλα βιογραφικά, άλλα μυθιστορήματα. Το βιβλίο, το οποίο μετέφρασε υποδειγματικά ο Γιώργος Ξενάριος και κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Στερέωμα, έχει μια ιδιαιτερότητα. Δεν πρόκειται για τις αναμνήσεις του Γκυ Μπρεν που αναζητά τις ρίζες του στις μεταπολεμική Γαλλία. Δεν πρόκειται για τις αναμνήσεις της βασανισμένης Ελέν Κάλμους. Είναι μια δουλειά τεκμηρίωσης που η Μπουχόμπζα έφερε εις πέρας και ένα αφήγημα που διαβάζεται με ενδιαφέρον και σε αρκετά σημεία με πρόδηλη αγωνία. Δεν είναι απλώς ένα αφήγημα για την τύχη των Εβραϊόπουλων που οι γονείς τους πίστεψαν σε μια καλύτερη ζωή και μετακόμισαν στη Γαλλία. Δεν αφορά, δηλαδή, μόνο την τύχη αυτών των παιδιών μετά την γαλλική συνθηκολόγηση τον Ιούνιο του 1940. Είναι επιπλέον ένα βιβλίο που θέτει εκ νέου ερωτήματα για τη στάση των Ευρωπαίων συνολικά απέναντι στο ναζισμό, τη στάση των Γάλλων απέναντι στις εξελίξεις στο εβραϊκό ζήτημα, τη στάση των χριστιανών και της καθολικής εκκλησίας. Είναι ένα έργο που αναζητά την «ταυτότητα» μιας εποχής, κατά την οποία το να έχει κανείς μία συγκεκριμένη ταυτότητα προδιέγραφε σχεδόν αμετάκλητα και το μέλλον του.

Το βιβλίο *ΗΚ*, όπως δηλώνεται στον τίτλο του, είναι ένα αφήγημα. Δεν έχουμε λόγους να αμφισβητήσουμε τον προσδιορισμό της συγγραφέα. Είναι, εντούτοις, αφήγημα με τη φιλολογική έννοια του όρου και όχι με την υποτιμητική έννοια της λέξης, που στις μέρες μας χρησιμοποιείται συχνά για να δηλώσει το πλαστό, το ψεύτικο, το κατασκευασμένο. Εδώ, η λέξη αντιστοιχεί στην έννοια της αποτύπωσης και της εξήγησης, του ιστορικού υπομνηματισμού μιας προσωπικής ιστορίας. Η ιστορία είναι εκείνη του Γκυ Μπρεν, ενός αγοριού που γεννήθηκε στην Γκρενόμπλ το 1941 και μεγάλωσε στη Γαλλία χωρίς να γνωρίζει τίποτε για την οικογένειά του και τους

γονείς του, αγνοώντας το παρελθόν του. Ο Γκυ πήρε το όνομά του από μια καθολική κυρία, την Αντουανέτ Μπρεν, διευθύντρια ενός δημοτικού βρεφονηπιακού σταθμού της Γκρενόμπλ. Εκείνη τον υιοθέτησε, όπως είχε κάνει και για δεκάδες άλλα παιδιά που βρέθηκαν σε ανάλογη κατάσταση, χωρίς οικογένεια. Ο Γκυ πέρασε τα νεανικά του χρόνια αναζητώντας τη μητέρα του, για να ανακαλύψει τελικά την ύπαρξή της και να τη συναντήσει όταν ο ίδιος ήταν πια σαράντα χρονών. Η περίοδος της αναζήτησης του Γκυ για τις ρίζες του διήρκεσε πάνω από δύο δεκαετίες. Αυτές οι δεκαετίες περιγράφονται στο βιβλίο διάσπαρτα, σε συνδυασμό με τη μεγάλη ιστορία και παράλληλα με την ιστορία της μητέρας του Γκυ, πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η μητέρα του Γκυ ήταν η Ελέν Κάλμους και τα αρχικά αυτής της γυναίκας αποτελούν τον τίτλο του βιβλίου *HK, Helen Kalmus*. Στις τακτικές συναντήσεις που είχε ο Γκυ με τη μητέρα του μέχρι το τέλος της ζωής της, εκείνη δεν είχε την ευκαιρία να συζητήσει διεξοδικά για το παρελθόν της, για τη σχέση της με τον πατέρα του, αφού αναφερόταν περιστασιακά μόνο κι αποσπασματικά στα γεγονότα που σημάδεψαν τις ζωές τους. Μόνο μετά το θάνατό της, ο γιος της καταπίστευκε να ανασυστήσει τη ζωή της, να συγκεντρώσει υλικό, φωτογραφίες, αποκόμματα εφημερίδων, έγγραφα από υπηρεσίες, ιδρύματα και αρχεία που αφορούσαν τη ζωή της εβραίας Ελέν Κάλμους και της οικογένειάς της προπολεμικά στη Βιέννη και στη διάρκεια του πολέμου στη Γαλλία. Η Μπουχόμπτσα παρουσιάζει στο βιβλίο της όλο αυτό το υλικό, υπομνηματίζοντας η ίδια την αρχική έρευνα του Γκυ Μπρεν. Ο τελευταίος μέχρι τα σαράντα του χρόνια ήταν ένας άνθρωπος που αναζητούσε τις ρίζες του και συγχρόνως ένα παιδί που επιζητούσε να επουλώσει το ψυχικό τραύμα της εγκατάλειψης. Η αντίληψη της ευρύτερης διάστασης της προσωπικής του ιστορίας, η μετάβαση στο ιστορικό τοπίο της δικής του περιπέτειας έγινε κυρίως μέσω της υπόθεσης Φιναλύ. Ήταν ένα σκάνδαλο που ξέσπασε στη Γαλλία στη δεκαετία του 1950 και αφορούσε δυο παιδικούς φίλους του Γκυ, τον Robert και τον Gerald, τους οποίους διεκδικούσαν οι ισραηλίτες συγγενείς τους. Ο Γκυ αξιοποίησε την επικαιρότητα και την επαφή με τη μητέρα του για να αντιληφθεί ότι ανήκε σε μια ευρύτερη ομάδα, ότι ήταν κι αυτός ένα από τα εβραϊόπουλα που έζησαν στη Γαλλία στην περίοδο του Βισύ. Το βιβλίο της Μπουχόμπτσα αποτελεί προϊόν της στιγμής εκείνης που ένα παιδικό τραύμα ξεπερνιέται μέσα από το οδυνηρό ξάφνιασμα της αποκάλυψης ενός άλλου τραύματος, ιστορικού και συλλογικού.

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΑΥΣΤΡΙΑΣ

Η μητέρα του Γκυ, η Ελέν Κάλμους, ακολούθησε περίπλοκες και οδυνηρές διαδρομές μέσα στη Γαλλία του Βισύ. Πριν φτάσει όμως στη Γαλλία είχε μια εξίσου ενδιαφέρουσα ιστορία προπολεμικά ως Γερμανοεβραία της Βιέννης, η οποία αντιστοιχεί στις εμπειρίες πολλών Εβραίων της *Mitteleuropa*, ίσως και της πλειονότητας.

Η περιπέτεια των Εβραίων της κεντρικής Ευρώπης στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εικονογραφείται ανάμεσα σε δύο χρονικές στιγμές: από την έξωση από τον παράδεισο μέχρι την έξωση από την κόλαση¹. από τη διαφυγή από τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, όπου είχαν εγκατασταθεί οι οικογένειές τους για πολλές γενιές μέχρι την τελική διαφυγή τους από τη Νέα Ευρωπαϊκή Τάξη του πολέμου· από την πρώτη έξοδο από τις εστίες τους προς διάφορες ευρωπαϊκές ζώνες πολέμου και ναζιστικής κατοχής μέχρι την οριστική φυγή τους στην Αμερική, την Παλαιστίνη ή αλλού. Εννοείται βέβαια ότι οι δύο αυτές στιγμές αφορούν όσους Εβραίους δεν οδηγήθηκαν στα στρατόπεδα εξόντωσης ή εκείνους που κατάφεραν να γλιτώσουν.

Όταν η Σοσάνα Μπουχόμπτσα αναφέρεται στη Βιέννη πριν από τον πόλεμο χρησιμοποιεί συχνά φράσεις και αποσπάσματα από βιβλία αυστριακών συγγραφέων με εβραϊκές ρίζες. Αυτή η κεντροευρωπαϊκή «κοινή» που διαποτίζει το έργο του Joseph Roth, του Arthur Schnitzler, του Stefan Zweig είναι πράγματι μια πολύτιμη δεξαμενή εικόνων, ιδεών, συναισθημάτων και καταστάσεων για να προσεγγίσουμε ιστορικά τους Εβραίους της Mitteleuropa. Στο έργο αυτής της διανοητικής ελίτ, οι Εβραίοι της *Mitteleuropa* - Εβραίοι σε περιπλάνηση (*Juden auf Wanderschaft*) όπως περιγράφονται από τον Joseph Roth το 1927 - μοιάζουν να διαβιώνουν μέσα σε ένα εβραϊκό αντι-ιστορισμό, μοιρασμένοι ανάμεσα στο μακρόκοσμο της αψβουργικής αυτοκρατορίας και το στενό οικογενειακό τους μικρόκοσμο. Από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα εμφανίζονται βυθισμένοι σε μια κρίση ταυτότητας που επιδεινώνεται μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η διάλυση του αυτοκρατορικού σύμπαντος οδηγεί σε αποσύνθεση και το δικό τους οικογενειακό εβραϊκό σύμπαν και απορρυθμίζει συνολικά την ίδια την αυστρουγγρική κοινωνία.

Ο Arthur Schnitzler (1862-1931), γιατρός και συγγραφέας, στο μυθιστόρημά του *Η Βιέννη στο λυκόφως* (1907) παρουσιάζει τη φιλελεύθερη εβραϊκή μπουρζουαζία της Βιέννης με μια μάλλον ψυχαναλυτική ματιά· ο Σνίτςλερ εργάστηκε εξάλλου ως ψυχίατρος και ήταν στενός φίλος του Φρόιντ, ο οποίος τον αποκαλούσε «ο άλλος μου εαυτός». Στο βιβλίο του οι Εβραίοι εμφανίζονται ανίκανοι να κατανοήσουν τις αντιφάσεις του καιρού τους: σπαταλούν το δυναμισμό τους σε μια σχεδόν παθολογική αναζήτηση στόχων, σε στρατηγικές επαναπροσδιορισμού του εβραϊσμού, που αναπτύσσονται ως αντίδραση στην εμβάθυνση ενός αντισημιτισμού που γίνεται όλο και περισσότερο επιθετικός. Οι Εβραίοι της *Mitteleuropa* παρουσιάζονται να αναζητούν μια νέα ταυτότητα του εαυτού τους που κάποιες φορές, στις αρχές του μεσοπολέμου, όταν ο φιλελευθερισμός που μέχρι τότε καθοδηγούσε τα βήματά τους βάλλεται από πολλές πλευρές, τους οδηγεί στην κατάσταση που ο εβραιοαυστριακός δημοσιογράφος Anton Kuh περιγράφει στο *Juden und Deutsche* (1921) ως «το μίσος του εβραϊκού εαυτού». Είναι μια έννοια που ταυτίζεται συνήθως με τον γερμανοεβραίο φιλόσοφο Theodor Lessing, ο οποίος την εκλαΐκευσε και προσπάθησε να την ερμηνεύσει στο ομώνυμο

1. Fiatti 2017, 1.

έργο του, *Der jüdischer Selbsthass* (1930)². Αν και σήμερα «το μίσος του εβραϊκού εαυτού» παρουσιάζεται σαν μία αναγκαία συνθήκη του αντισημιτισμού, η γέννηση του όρου και οι πρώτες χρήσεις του αντιστοιχούν μάλλον στην αυτοκριτική των Εβραίων της *Mitteleuropa*, στη σύνθετη έκφραση της βούλησής τους για ενσωμάτωση που τους οδηγούσε κάποιες φορές «να ξαναγίνουν Εβραίοι». Αυτή την περίπλοκη και αντιφατική αναζήτηση εκφράζει ο Franz Kafka με ερωτήματα γλωσσικής και συναισθηματικής τάξης: «Η εβραία μητέρα δεν είναι μια Mutter, αυτός ο τρόπος να την αποκαλούμε την κάνει γελοία [...] για τους Εβραίους, η λέξη Mutter είναι εξόχως γερμανική, περιέχει χωρίς να το συνειδητοποιούν την ψυχρότητα και τη χριστιανική μεγαλοπρέπεια κι αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η εβραία γυναίκα που την ονομάζουμε Mutter δεν είναι μόνο γελοία αλλά μας είναι συγχρόνως και ξένη»³.

Από την άλλη μεριά, ο αφομοιωμένος Εβραίος ψάχνει εναγωνίως να προσφέρει αποδείξεις για την αυθεντικότητα της ενσωμάτωσής του απέναντι στο διάχυτο αντισημισμό και έτσι εγκαταλείπει τις παραδόσεις και συχνά την πίστη του, κρατάει τις αποστάσεις του από ρόλους που κοινωνικά και πολιτισμικά ταυτίζονται με τον ιουδαϊσμό, αποφεύγει τα επαγγέλματα που συνδέονται με το χρήμα, την τράπεζα, τη βιομηχανία, το εμπόριο. Στο βιβλίο της Σοσάνα Μπουχόμπζα οι εβραϊκές οικογένειες υπηρετούν αυτό το πρότυπο, οι Κάλμους, οι Μπαρ, οι Φιναλύ δεν αφήνουν ίχνη για τη θρησκεία τους και τις λατρευτικές τους πρακτικές, «νιώθουν πιο πολύ Βιεννέζοι παρά Εβραίοι», αποκτούν την πολυδιάστατη ταυτότητα που ο Σνίτσλερ προσδιόρισε με τη φράση: «Είμαστε Εβραίοι, είμαστε Αυστριακοί, είμαστε Γερμανοί».

Οι Εβραίοι αναγκάστηκαν σύντομα να εγκαταλείψουν την τριπλή αυτή ταυτότητα και μαζί την Αυστρία, όπως συνέβη στην ηρωίδα του έργου, την Ελέν Κάλμους. Η *heimat*, η πατρίδα, δεν υπάρχει παρά μόνο μέσα σου έλεγε ο ήρωας του μυθιστορημάτων του Joseph Roth, *Radetzky marsch* (1932). Σύντομα οι Εβραίοι θα το διαπίστωναν αυτό διά της εμπειρίας. Στο βιβλίο της Μπουχόμπζα παρουσιάζεται η φωτογραφία του ζεύγους Κάλμους, της Γερτρούδης και του Ευγένιου, των γονιών της Ελέν το 1934, τέσσερα χρόνια πριν από το Anschluss. Η συγγραφέας σχολιάζει το σκοτεινό βλέμμα του ζευγαριού ως κοινωνική διαίσθηση για τα δεινά που έρχονταν. Δεν ήταν μόνο αυτό. Εκείνη την περίοδο οι λαμπεροί αστοί της Βιέννης έχουν παρακμάσει, είναι φοβισμένοι, απειλούνται. Ο αντισημιτισμός στην Αυστρία από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 είχε γίνει έντονος, πιο οξύς από ό,τι ήταν στην ίδια τη Γερμανία, το εβραϊκό ζήτημα μετατράπηκε σε ισχυρό εργαλείο αναμόχλευσης παθών για το αυστριακό ναζιστικό κόμμα, που μεταξύ 1930 και 1932 διπλασίασε τις ψήφους του⁴. Το Μάρτιο του 1933 ο συντηρητικός καγκελάριος του κόμματος των καθολικών κοινωνιστών, Engelbert Dollfuss, κηρύσσει έκπτωτο το κοινοβούλιο, θέτει εκτός νόμου το κομμουνιστικό και το ναζιστικό κόμμα και εδραιώ-

2. Reitter 2012, 75-120.

3. Kafka 2002, 124-5.

4. Cullin και Kreissler 1972, 74.

νει ένα αυταρχικό κορπορατιστικό καθεστώς, ριζικά αντίθετο στην ιδέα της Προσάρτησης. Ήταν μια ιδιόμορφη δικτατορία, αντικομμουνιστική και αντιναζιστική, την οποία οι ιστορικοί ονόμασαν αργότερα *αυστροφασισμό*. Μετά την άνοδο του Χίτλερ, στις αρχές του 1934, την εποχή που τραβήχτηκε η φωτογραφία της Γερτρούδης και του Ευγένιου Κάλμους στη Βιέννη, η εκστρατεία γερμανών και αυστριακών ναζί κατά του Engelbert Dollfuss κλιμακώθηκε, ο αυστριακός καγκελάριος κατηγορήθηκε ανοιχτά ως μισο-εβραίος (καθώς ήταν αγνώστου πατρός) και πάντως ως υποχείριό τους στις πολιτικές του θέσεις. Το ναζιστικό κόμμα ενέτεινε ακόμη περισσότερο την αντιεβραϊκή προπαγάνδα μετά τη δολοφονία του Ντόλφους και συνέχισε σε όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης του διαδόχου του, Κουρτ φον Σούσνιγκ (Kurt von Schuschnigg), η οποία έληξε με τη γερμανική εισβολή το Μάρτιο του 1938. Μετά την Προσάρτηση αναπτύσσεται μια άγρια επιθετικότητα, κρατική πλέον, εναντίον των Εβραίων. Η Αυστρία γνώρισε δύο σχεδόν μήνες ανεξέλεγκτης βίας που κόπασε μόνο στα τέλη του Απριλίου 1938. Χρειάστηκε γι'αυτό η παρέμβαση του επικεφαλής των μονάδων των SA που διακήρυξε ότι όσοι παίρνουν μέρος σε επιθέσεις θα χάνουν τη θέση τους και θα αποβάλλονται από το ναζιστικό κόμμα. Στη συνέχεια, το επίσημο κράτος διαμόρφωσε έναν ευρύ μηχανισμό διαρπαγής των εβραϊκών περιουσιών. Τις διαδικασίες αυτές παρουσιάζει αναλυτικά η Μπουχόμπζα. Ιδρύεται ένα Γραφείο Μεταβίβασης Περιουσιών με περίπου 500 υπαλλήλους και αποστολή του να προωθεί δυναμικά την κατάσχεση των εβραϊκών περιουσιακών στοιχείων. Μέσα σε λίγους μήνες, μόνο στη Βιέννη, το 83% των βιοτεχνιών, το 26% των βιομηχανιών, το 82% των οικονομικών υπηρεσιών και το 50% των προσωπικών επιχειρήσεων που ανήκαν σε Εβραίους περνούν σε χέρια Αρίων. Από τις 86 εβραϊκές τράπεζες που λειτουργούσαν στην αυστριακή πρωτεύουσα μόνο 8 κατόρθωσαν να επιβιώσουν από το πρώτο κύμα εξαριατισμού. Για κάποια πράγματα δε χρειαζόνταν καν νόμοι: η βιολογική εξόντωση συγκεκριμένων προσώπων υποκαθιστούσε τους νόμους αστραπιαία και, προφανώς, αποτελεσματικά: λίγες μέρες μετά το Anschluss άνδρες των SA δολοφόνησαν τον Franz Rothenberg, πρόεδρο του διοικητικού συμβουλίου του *Kreditanstalt*, της μεγαλύτερης τράπεζας της Αυστρίας και μέλους του ομίλου Rothschild. Η *Deutsche Bank* κατάσχεσε στη συνέχεια την *Kreditanstalt* και ρευστοποίησε τις υποθέσεις της. Τα χρήματα που συγκεντρώνονταν από κατασχέσεις και απαλλοτριώσεις χρησιμοποιούνταν κυρίως για την αποζημίωση των «ναζί αγωνιστών» που είχαν υποστεί βλάβη στην «εβραίο-σοσιαλιστική Βιέννη». Ένα μικρό ποσό διατίθεται πάντως και για την υποστήριξη των Εβραίων που έχοντας χάσει τα πάντα δεν έχουν πλέον την οικονομική δυνατότητα να μεταναστεύσουν. Το πρακτικό πνεύμα ανθίσταται στα πιο βίαια πάθη και η κρατική βούληση να απαλλάξει την Αυστρία από το ριζοσπαστικό εβραϊκό στοιχείο προσφέρει μία διαφυγή σε αρκετές οικογένειες που αποχωρούν χωρίς χρήματα μεν, αλλά πληρώνοντας κανονικά το «φόρο μετανάστευσης» χάρη στη δημόσια επιχορήγηση που προέρχεται από τις περιουσίες που ήταν κάποτε δικές τους⁵.

Οι Εβραίοι δέχονται λίγο ή πολύ αδιαμαρτύρητα τις διώξεις τους, όπως έκανε εξάλλου και ο Ζίγκμουντ Φρόιντ. Τον Ιούνιο του 1938 η Γκεστάπο, που θέλει να κάνει τον Φρόιντ παράδειγμα για όλους τους Εβραίους της Βιέννης, του δίνει την άδεια να μεταναστεύσει από τη Βιέννη όπου έχει ζήσει από τα τέσσερά του χρόνια, αφού έχει ερευνήσει το διαμέρισμά του και ανακρίνει την κόρη του. Το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του κατάσχεται, ενώ κατακρατείται και ο «φόρος μετανάστευσης». Του ζητούν να υπογράψει μια δήλωση ότι δεν έχει υποστεί κακομεταχείριση. Ο Ζίγκμουντ Φρόιντ υπογράφει τη δήλωση και προσθέτει: «Συνιστώ ανεπιφύλακτα την Γκεστάπο σε κάθε ενδιαφερόμενο».

Αυτό είναι σε αδρές γραμμές το πρώτο μέρος της ιστορίας των Εβραίων της *Mitteleuropa*, η έξωση από τον παράδεισο. Η έξωση από την κόλαση τους επεφύλασσε νέες περιπέτειες και απογοητεύσεις κατά την εικόνα της Ελέν Καλμούς.

Η ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ

Το βιβλίο της Σοσάνα Μπουχόμπζα θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να είναι ένα είδος ιστορίας μιας χαμένης γενιάς παιδιών που μεγάλωσαν αναγκαστικά σε συνθήκες που δεν επιθυμούσαν, προκειμένου να επιζήσουν. Θα μπορούσε επίσης να είναι και μια συνοπτική ιστορία των Εβραίων της Γαλλίας. Σε αυτό ειδικά το θέμα, και συγκεκριμένα για την περίοδο 1940-1945, θα μπορούσαμε να επεκτείνουμε τον προβληματισμό μας.

Όταν στις 27 Σεπτεμβρίου 1791 η Γαλλική Επανάσταση αναγνώριζε το δικαίωμα του πολίτη σε όλους τους κατοίκους της χώρας χωρίς θρησκευτικές εξαιρέσεις, ξεκινούσε μια νέα περίοδος για τους χιλιάδες Εβραίους της Γαλλίας. Ο 19^{ος} αι. υπήρξε ο αιώνας της ενσωμάτωσης. Οικογένειες όπως οι Ρότσιλντ, οι Όφφενμπαχ κ.α. κατάφεραν να αναρριχηθούν στην κορυφή του επιχειρηματικού κόσμου της χώρας και της Ευρώπης. Ήταν μια περίοδος σχετικής κοινωνικής γαλήνης και ευημερίας, που ανάγκασε τον Γερμανό ποιητή Χάινριχ Χάιν να αναφερθεί μ'έναν τόνο ζήλιας είναι η αλήθεια- στους Εβραίους «που ζουν ευτυχείς σαν θεοί στη Γαλλία». Αυτή η ευτυχία ωστόσο δεν ήταν ανέφελη. Ο 19^{ος} αι. ήταν συγχρόνως μια περίοδος που σιγματίστηκε από έναν πολιτικό αλλά και πνευματικό αντισιμιτισμό που, κατά περίπτωση, έφτανε σε σπάνια βιαιότητα. Αποκορύφωμά της υπήρξε η περίφημη υπόθεση Ντρέιφους, ενώ η τραγική υλοποίηση του αντισιμιτισμού πραγματοποιήθηκε από το καθεστώς του στρατάρχη Πετέν την περίοδο 1940-1945. Η συνεργασία του «Γαλλικού Κράτους» του Βισί με τους ναζί οδήγησε πάνω από 75.000 Εβραίους, που ζούσαν στη Γαλλία πριν το 1939, στα στρατόπεδα θανάτου. Ο βαθμός της συνεργασίας των γαλλικών αρχών σε αυτή την πορεία θανάτου σοκάρει ακόμα και σήμερα: δείγμα της επιφανειακής ίσως αποδοχής από το σύνολο της γαλλικής κοινωνίας μιας πληθυσμιακής ομάδας (των Εβραίων) που έδειχνε να έχει ενσωματωθεί πληρέστερα απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη χώρα της Δυτικής Ευρώπης.

Η γνώση για το Ολοκαύτωμα θα έρθει μετά τον πόλεμο και την επιστημονική κοινότητα θα την αγγίξει ερευνητικά κυρίως μετά τη δεκαετία του 1980 για μια σειρά από λόγους. Η ζωή στα τέλη της δεκαετίας του 1940 ξαναπήρε τους γνωστούς ρυθμούς. Οι επιζώντες προσπάθησαν να σταθούν στα πόδια τους, οι οικογένειες να ξαναβρεθούν, οι ταυτότητες να ξαναδηλωθούν χωρίς φόβο. Η άφιξη περίπου 200.000 Εβραίων (1956-1967) από τη Βόρεια Αφρική μετά το τέλος των ανταποικιακών πολέμων και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Μαρόκου, της Τυνησίας και της Αλγερίας, θα αλλάξει οριστικά τη φυσιογνωμία της γαλλικής εβραϊκής κοινότητας.

Κατά την περίοδο 1940-1943 το γαλλικό κράτος του Βισί υπήρξε ένα βαθιά αντιεπαναστατικό, αντιδραστικό κατασκευάσμα που στοχοποίησε -μεταξύ άλλων- και τους Εβραίους. Δεν θα πρέπει ωστόσο να παραβλέπουμε και τους άλλους παράγοντες που συνέβαλαν την εποχή εκείνη στην πορεία που έλαβε ακολούθησε το εβραϊκό ζήτημα στην Γαλλία, όπως ο γερμανικός παράγοντας, η γαλλική γραφειοκρατία, οι πολιτικές και θρησκευτικές ελίτ, η ίδια η γαλλική κοινωνία. Από τις 22 Ιουλίου 1940, ένα από τα πρώτα μέτρα του Γαλλικού Κράτους ήταν η αναθεώρηση της απόδοσης υπηκοότητας στους ξένους που βρήκαν άσυλο στη Γαλλία μετά την επικράτηση των ναζί στη Γερμανία το 1933. Πρώτα θύματα υπήρξαν οι χριστιανικές και εβραϊκές οικογένειες γερμανικής και αυστριακής καταγωγής. Στη γερμανική ζώνη κατοχής στη Γαλλία από τον Σεπτέμβριο του 1940 μεταφέρθηκε στην ουσία το νομικό καθεστώς του Ράιχ, το οποίο βασιζόταν στους άξονες: καταγραφή, αποκλεισμός, δήμευση περιουσιών, απόδοση ειδικού ρόλου στις εβραϊκές θρησκευτικές αρχές. Περίπου 90.000 Γαλλοεβραίοι και άλλοι 65.000 ξένης υπηκοότητας θα καταγραφούν στη γερμανική ζώνη κατοχής μέσα σε λίγες εβδομάδες. Στις 3 Οκτωβρίου 1940 το καθεστώς του Βισί με ειδικό νόμο θα αναγνωρίσει ως ειδικό το status του Εβραίου, ενώ θα δεχθεί ότι οι ξένης υπηκοότητας Εβραίοι μπορούν να κρατηθούν σε ειδικά στρατόπεδα⁶. Η «Τελική Λύση» αρχίζει να συστηματοποιείται στη Γαλλία πριν καν οι Γάλλοι συνειδητοποιήσουν τα νέα δεδομένα· το ίδιο και οι Εβραίοι της Γαλλίας που από το 1870 αναγνωρίζονταν ως ισότιμοι πολίτες. Στο εξής βέβαια, με την κατάργηση του σχετικού νόμου, χάνουν τη γαλλική υπηκοότητα. Για τον Βισί, Εβραίοι ήταν «εκείνοι των οποίων οι πρόγονοι ως τρίτη γενιά ήταν εβραϊκής ράτσας ή των οποίων οι πρόγονοι ως δεύτερη γενιά και οι σύζυγοί τους ήταν Εβραίοι». Ήταν Εβραίοι ακόμη και όσοι είχαν δηλώσει «άθεο», εφόσον οι πρόγονοί τους ήταν Εβραίοι. Άμεσα ξεκίνησε η «αριανοποίηση» των περιουσιών, δηλαδή στην ουσία της, η κλοπή των εβραϊκών περιουσιών. Περίπου 3.500 δημόσιοι υπάλληλοι απολύθηκαν, ενώ μέσα σε έξι μήνες απαγορεύθηκε η άσκηση από τους Εβραίους των επαγγελμάτων του δικηγόρου και του γιατρού. Σύμφωνα με τα κείμενα που κατατέθηκαν στη δίκη της Νυρεμβέργης από γαλλικής πλευράς, μια σειρά από νομοθετήματα (γαλλικά και γερμανικά) έθεσαν στο περιθώριο της κοινωνίας τους Εβραίους και δήμευσαν το

6. Ferro 1993, 147-8.

σύνολο των περιουσιών τους έως το 1942. Μετά το έτος αυτό όλες οι κινήσεις είχαν σαν σκοπό τον εκτοπισμό και τον τελικό αφανισμό των Εβραίων⁷. Η υποχρεωτική οργάνωση σε ένα κοινό νομικό σώμα των Εβραίων δεν άφηνε περιθώρια διαφυγής. Ήταν μια αριστοτεχνικά δομημένη παγίδα: για να εξασφαλίσει ένας Εβραίος τα απαραίτητα προς το ζην έπρεπε να καταγραφεί. Μετά από αυτό ο εντοπισμός του ήταν θέμα χρόνου· όπως και η σύλληψή του.

Την Άνοιξη και το Καλοκαίρι του 1941 στην ευρύτερη περιοχή του Παρισιού ξεκίνησε ο εκτοπισμός των Εβραίων (αρχικά εκείνων που είχαν ξένη υπηκοότητα και στη συνέχεια και των Γάλλων) σε μια σειρά από στρατόπεδα με πιο γνωστό εκείνο του Drancy. Η τακτική που ακολούθησαν οι Γερμανοί με την συνεπικουρία των γάλλων αστυνομικών ήταν προοδευτική: αρχικά σύλληψη των ξένων, στη συνέχεια των υπόπτων για κομμουνιστική δράση, έπειτα των πλουσιών μελών της κοινότητας. Το 1942 στο Velodrome d'Hiver (στο ποδηλατοδρόμιο του Παρισιού) φυλακίζονται 13.000 Εβραίοι μετά από επιχείρηση 7.000 Γάλλων αστυνομικών και παραστρατιωτικών. Οι περισσότεροι από τους συλληφθέντες οδηγήθηκαν στο Άουσβιτς. Η επιμονή του πρωθυπουργού Πιέρ Λαβάλ για την τύχη των παιδιών των Εβραίων οδήγησε στον τελικό εκτοπισμό και των παιδιών κάτω των 16 ετών, που αρχικά είχαν εξαιρεθεί. Για τους ναζί η συγκέντρωση και ο εκτοπισμός των Εβραίων της ζώνης κατοχής δεν αρκούσε. Χρειαζόταν ο αφανισμός και των Εβραίων που ζούσαν στο γαλλικό Νότο υπό την ευθύνη της κυβέρνησης του Βισί. Εκεί οι πρόθυμοι συνεργάτες θα βρεθούν μεταξύ όχι μόνο των στελεχών της κυβέρνησης Πετέν-Λαβάλ αλλά και των χιλιάδων μελών των φασιστικών οργανώσεων. Μόνο το 1942 εκτοπίστηκαν σχεδόν 43.000 Εβραίοι, όταν στο σύνολο της κατοχής εκτοπίστηκαν 76.000 άτομα. Μέχρι το 1942, οι διώξεις των Εβραίων δεν προκαλούσαν πάντα τη συμπάθεια των Γάλλων. Μόνο όταν έγινε υποχρεωτικό να φορούν το κίτρινο άστρο άρχισε να εκδηλώνεται εκ μέρους τους μια κάποια συμπάθεια. Σταδιακά οι αντιδράσεις γίνονταν πιο έντονες και προήλθαν ακόμη και από την καθολική εκκλησία, όπως απέδειξε η πρωτοβουλία του επισκόπου της Τουλουζ να απευθύνει ένα γράμμα συμπάθειας στο καθολικό ποιμνίο. Οι Εβραίοι αναζήτησαν αρχικά την σωτηρία στην ελεύθερη ζώνη αλλά, όταν τον Νοέμβριο του 1942 οι ναζί θα παραβιάσουν την περιοχή, αυτή η διαφυγή και η σωτηρία θα περάσει στην νοτιοανατολική ιταλική ζώνη κατοχής, όπου η εφαρμογή των φυλετικών νόμων ήταν χαλαρή. Με τον τρόπο αυτό περίπου 15.000 Εβραίοι κατέφυγαν στην Ελβετία, πριν κλείσουν και αυτά τα σύνορα. Άλλοι πάλι προσπάθησαν να κρυφτούν στη γαλλική επαρχία με τη βοήθεια της Αντίστασης και χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα· ακόμα και βαπτιζόμενοι καθολικοί προς τέρψη πολλές φορές των ακραίων χριστιανών που θεώρησαν την κατάσταση κατάλληλη για να οδηγήσουν στον «ορθό δρόμο» τα τέκνα του Ισραήλ. Μια τέτοια πτυχή καλύπτει και το βιβλίο της Μπουχόμπζα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται από τη

7. Wiewiorka 2001, 78.

συγγραφέα, ο λόγος που πολλοί Εβραίοι -όπως η Έλεν- καταφεύγουν στα καθολικά μοναστήρια ήταν γιατί απλά «κάθε μέρα που περνάει τους φέρνει πιο κοντά στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και θανάτου».

Αν η ιστορία των Εβραίων της Γαλλίας κατά τη διάρκεια του πολέμου αποτέλεσε το αντικείμενο πολλών εργασιών τα τελευταία χρόνια, η καταγραφή της μεταπολεμικής τύχης τους είναι ακόμα σε αρχικό στάδιο. Το βιβλίο της Μπουχόμπζα έρχεται να μιλήσει για την περίφημη υπόθεση των αδελφών Φιναλύ, που συνδέθηκαν με τον Γκυ Μπρεν, το γιο της εβραίας Έλεν Κάλμους και του μαυραγορίτη Αλσατού δωσίλογου Ρενέ Ολ. Μια τραγική-σχεδόν βγαλμένη από κινηματογραφικό σενάριο-ιστορία. Τα αδέρφια Φιναλύ, που μεγάλωσαν όπως και ο Γκυ πλάι στη δεσποινίδα Μπρέν, τη διευθύντρια του βρεφονηπιακού σταθμού που συντηρούσε το καθολικό τάγμα των Αδελφών της Σιών, θα επιστραφούν μεταπολεμικά στα επιζώντα μέλη των οικογενειών τους. Θα προηγηθεί μια σφοδρή δικαστική διαμάχη που δίχασε την γαλλική κοινή γνώμη, καθώς η καθολική εκκλησία αρνήθηκε αρχικά την επιστροφή των βαπτισμένων στην καθολική πίστη παιδιών. Η υπόθεση έλαβε πολιτικές διαστάσεις και κατέληξε, με την παρέμβαση του κράτους του Ισραήλ, στην επιστροφή των Φιναλύ στους συγγενείς τους. Αυτή την υπόθεση επαναφέρει στο προσκήνιο η Μπουχόμπζα προκειμένου να διηγηθεί την ιστορία του Γκυ⁸.

Ο ιστορικός έχει πολλές δυσκολίες να αντιμετωπίσει το θέμα της επιστροφής των επιζώντων σε μια «κανονικότητα». Κι αυτό αρχικά επειδή η συγκέντρωση των σχετικών πηγών είναι μια αρκετά δύσκολη αποστολή. Μεταπολεμικά οι Εβραίοι θα βρεθούν διασκορπισμένοι σε ολόκληρη τη γαλλική επικράτεια, καθώς προσπαθούσαν συνήθως να ξεφύγουν από τον κλοιό των μεγάλων πόλεων. Η διαβίωσή τους στη γαλλική επαρχία, καθώς παρέμεναν κρυμμένοι δίπλα σε χριστιανούς, θα έχει μια παράπλευρη, παράδοξη, όσο και ενδιαφέρουσα συνέπεια. Η συντηρητική καθολική επαρχία, διαποτισμένη από έναν θολό αντισημιτισμό με βιβλικές αναφορές, θα έρθει σε επαφή- ενίοτε και πρώτη φορά δια ζώσης- με πραγματικούς Εβραίους που δεν είναι πλούσιοι, δεν κάνουν ανθρωποθυσίες και δεν πίνουν το αίμα αθώων παιδιών

- και άλλα γραφικά με τα οποία η καθολική εκκλησία κανοναρχούσε τις επαρχιακές αντιλήψεις! Όλοι αυτοί οι σκορπισμένοι Εβραίοι θα έπρεπε να επιστρέψουν στα σπίτια τους και να αναζητήσουν τις λίγες χιλιάδες των ομόθρησκών τους που επέζησαν από τα στρατόπεδα. Έτσι η εύλογη κούραση και η επιλογή της σιωπής θα αποτρέψουν την άμεση συγκέντρωση μαρτυριών για την πρώτη αυτή μεταπολεμική εποχή. Από την άλλη, η μεταπολεμική γαλλική κοινωνία, δυσανεκτική στην αλήθεια της συνεργασίας του Βισί, θα καλύψει με πέπλο σιωπής όλη την ευθύνη του 1940-1945.

Τι απέγιναν όμως τα ορφανά του πολέμου; Κάποια από αυτά αφέθηκαν σε ιδρύματα ή οικογένειες χριστιανών. Μεταπολεμικά έπρεπε να ξαναεντοπιστούν, να δαπανηθούν χρήματα για την στέγασή τους αλλά και να ανοίξουν πληγές, καθώς τα

παιδιά μάθαιναν για πρώτη φορά την αληθινή καταγωγή τους κι έπρεπε να αφήσουν τις θετές οικογένειές τους. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι εβραϊκές οργανώσεις έσπευσαν να πληρώσουν ό,τι χρειαζόταν για να πάρουν πίσω την κηδεμονία των παιδιών, προκαλώντας πολλές φορές την αντίδραση του Βατικανού. Οι εβραϊκές κοινότητες ανέλαβαν την εκπαίδευση και την επαγγελματική τους αποκατάσταση, οικοδομώντας νέες ταυτότητες για τους ανθρώπους αυτούς, που συχνά είχαν ήδη αναγκαστεί να αλλάξουν δύο φορές ταυτότητα πριν την ενηλικίωσή τους.

Τα γεγονότα που περιγράφει το βιβλίο -όπως και άλλα παρόμοια- ξεχάστηκαν μεταπολεμικά παρά το θόρυβο της υπόθεσης Φιναλύ. Πώς εξάλλου να βγουν στην επιφάνεια ζητήματα που έθιγαν στην ουσία ευαίσθητα προσωπικά βιώματα; Μαζί όμως με αυτή τη χρονία σιωπή, έμεινε άγνωστη και η γενναιοδωρία εκείνων που έθεσαν σε κίνδυνο τη ζωή τους για να σώσουν τους Εβραίους. Το βιβλίο δεν είναι μόνο μια καταγγελία για το Ολοκαύτωμα, τη συνεργασία ή την σκληρότητα της καθολικής εκκλησίας. Είναι και μια απόδοση τιμής στους «Δικαίους των Εθνών». Και αυτή η ολοκληρωμένη προσέγγιση γίνεται για πρώτη φορά γνωστή στο ελληνικό κοινό και αξίζει να διαβαστεί.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cullin και Kreissler 1972: M. Cullin και F. Kreissler, *L'Autriche contemporaine*, Armand Colin, Paris 1972.
- Dean 2008: M. Dean, *Robbing the Jews: The Confiscation of Jewish Property in the Holocaust, 1933-1945*, Cambridge University Press with the United States Holocaust Memorial Museum, New York 2008.
- Ferro 1993: M. Ferro, *Questions sur la IIeme Guerre mondiale*, Giunti, Florence 1993.
- Fiatti 2017: I. Fiatti, “Les Juifs de la Mitteleuropa : le ament’ perdu” στο M. Fusillo, B. Le Juez, B. Seligardi (επιμ.), *Longing and Belonging/ Disir et Appartenance, Between*, VII, 13, 2017, 1-20.
- Kafka 2002: F. Kafka, *Journal*, Ed. Grasset, Paris 2002.
- Poujol και Thoinet 2006 : C. Poujol και Ch. Thoinet, *Les enfants cachis : l'affaire Finaly (1945-1953)*, Berg international editeurs, Paris 2006.
- Reitter 2012: P Reitter, *On the Origins of Jewish Self Hatred*, Princeton University Press, Princeton 2012.
- Wieviorka 2001: A. Wieviorka, “Vichy, les annees terribles”, *L'Histoire*, hors-serie, (janvier 2001), 76-83.